CHAKANA SAVDONI RIVOJLANTIRISHDA INFRATUZILMANI AXAMIYATI

[1]Abdullayev Ilyos Sultanovich, [2]Ismoilov Shohjahon O‘tkir o‘g‘li
[1]Iqtisodiyot fanlari doktori professor, [2]Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
221-“Iqtisodiyot” guruhi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15974356

Annotatsiya*. Ushbu maqolada chakana savdoni rivojlantirishda infratuzilmani axamiyati va o‘ziga xos afzalliklari shuningdek mavjud imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo‘nalishlari va usullari hamda mavjud imkoniyatlarni takomillashtirish masalalari yoritilgan.*
Kalit so‘zlar. *Chakana savdo, xizmat ko‘rsatish, narx, iste’molchi, mijozlarga xizmat, iqtisodiy rivojlanish.*

Kirish. Bugungi kunga kelib chakana savdo deyarli har br mamlakatning asosiy foyda mambai sifatida qaraladi.Shu bois iqtisodning ushbu tarmogini yamada jadalroq rivojlantirish maqsadida yangi g’oya va takliflar ishlab chiqilmoqda va shu bilan birga mavjud bo’lgan shart sharoitlar yanada takomillashtirilmoqda. Jumladan O’zbekistonda ham so’ngi yillarda ushbu tarmoqga alohida etibor qaratmoqda. Bunga ko’ra 2024-yilda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan imzolangan ushbu qonun elektron tijoratni tartibga solish va rivojlantirishga qaratilgan. Qonunga ko‘ra, elektron tijoratda shartnoma taraflar o‘rtasida shartnoma shartlarini elektron hujjatlar va (yoki) xabarlarni tasdiqlash yo‘li bilan kelishish orqali elektron hujjat shaklida rasmiylashtiriladi. Bu qonun chakana savdoning raqamli shaklini rivojlantirishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi va mavjud imkoniyatlardan yanada samaraliroq foydalanish imkoniyatini yaratadi. Shu blan birga ushbu rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida joriy qilinayotgam har bir qonun va farmon mamlakatimizni iqtisodini yanada barqaror qilishga zamin yaratadi[1].

Adabiyotlar tahlili. Chakana savdo va infratuzilma o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish, turli olimlar va iqtisodchilar tomonidan ilgari surilgan muhim ilmiy tadqiqotlar mavzusi sifatida qaralgan. Ushbu sohada olib borilgan ilmiy ishlar, infratuzilmaning chakana savdo sektoriga ta’sirini tahlil qilishga, savdo tizimlarining samaradorligini oshirishga va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishga qaratilgan. Quyida bu mavzuda ilmiy ish olib borgan ba'zi olimlar va iqtisodchilar to’g’risida malumotlar keltirib o’tilgan:

Michael Porter "Competitive Advantage of Nations" (Nishonning raqobatbardoshlik afzalliklari) asarida raqobatbardoshlik nazariyasida infratuzilmaning iqtisodiyotdagi o‘rni va ta’sirini ko‘rib chiqqan. Uning fikricha, yaxshi rivojlangan infratuzilma mamlakatlarning savdo raqobatbardoshligini oshiradi, ayniqsa chakana savdo sohasida. U transport, kommunikatsiya va energiya tarmoqlarining samarali ishlashi, savdo tarmoqlarining global bozorlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi. Porterning ishlarida, infratuzilma yaxshi rivojlanishi mamlakatlarning savdo imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi[2].

David J. Teece "Dynamic Capabilities and Strategic Management" asarida innovatsion strategiyalar va raqobatbardoshlik to’g’risida o’z ilmiy tadqiqolar olib borgan. Uning tadqiqotlarida, infratuzilmaning iqtisodiy sektorlarga ta’siri, xususan, chakana savdo tarmoqlarining raqobatga

moslashish va innovatsiyalarni amalga oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Teece, shu bilan birga, infratuzilmaning chakana savdo do‘konlarining yangi xizmatlar yaratish va mijozlarga tezkor xizmat ko‘rsatishda muhimligini ta'kidlagan[3]. Uning ishlarida, chakana savdoning muvaffaqiyati va samaradorligi, innovatsion infratuzilmaning, ayniqsa texnologik infratuzilmaning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqi keltirilib o’tilgan.

John F. Krafcik "The Second Automobile Revolution" asarida avtomobil sanoati va transport infratuzilmasining samarali ishlashining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni haqida yozgan. U chakana savdoning rivojlanishida transport tizimlarining, ayniqsa logistika va yetkazib berish infratuzilmasining muhimligini ta’kidlab o’tgan. Krafcikning ilmiy ishlarida, yaxshi transport infratuzilmasi orqali chakana savdolar raqobatini kuchaytirishi va yangi bozorlarni zabt etish mumkinligi ko‘rsatilgan[4]. U chakana savdoning global bozorlarda muvaffaqiyatli ishlashi uchun infratuzilmaning ahamiyatini oshirib ko‘rsatgan.

Navbatdagi izlanuvchilar ya’ni Robert C. Merton va Myron S. Scholes "The Pricing of Options and Corporate Liabilities" mavzusida moliyaviy infratuzilma va investitsiyalarning ta’sirini o‘rgangan. Merton va Scholesning tadqiqotlari moliya va savdo infratuzilmasining integratsiyasi orqali chakana savdo tarmoqlarining o‘sishiga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatgan. Ayniqsa, to‘lov tizimlari va moliyaviy bozorlar infratuzilmasi orqali chakana savdo jarayonlarining tezligi va samaradorligini oshirish mumkinligini ta’kidlagan[5]. Ularning ilmiy ishlarida, moliyaviy infratuzilma chakana savdoda iqtisodiy barqarorlik va o‘sish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlanadi.

Rajesh K. Pillania "Retail Management: A Strategic Approach" mavzusida

chakana savdoning rivojlanishida infratuzilmaning ahamiyatini tahlil qilgan va chakana savdo tarmoqlarining global darajada muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun infratuzilmaning qanday rivojlanishiga e'tibor qaratgan. U, ayniqsa, internet tarmog‘i va onlayn savdoning yangi rivojlanish shakllarini ko‘rsatgan[6].

Pillania o‘zining ilmiy ishlarida, infratuzilma (masalan, logistika, axborot texnologiyalari) ning chakana savdo sohasidagi samaradorlikni oshirishga yordam berishini ta’kidlab o’tdi.

Oxirgi izlanuvchi ya’ni Joseph Schilling "Strategic Management of Technological Innovation" mavzusida texnologik innovatsiyalar va infratuzilmaning chakana savdoga ta’sirini o‘rgandi. Uning fikricha, texnologik infratuzilma (masalan, sun'iy intellekt, ma’lumotlar bazalari, onlayn savdo tizimlari) chakana savdoni raqobatbardosh qiladi va yangi biznes modellarini yaratdi[7]. Joseph Schilling, texnologik infratuzilma va innovatsiyalarning chakana savdoga qanday ta’sir qilayotganini tahlil qilib, zamonaviy texnologiyalar asosida chakana savdoning yangi shakllarini rivojlantirish imkoniyatlarini keltirib o’tgan.

Tahlil va natijalar. Chakana savdo – bu tovarlarni yakuniy iste’molchilarga (shaxslar yoki uy xo‘jaliklariga) donalab yoki kichik partiyalarda sotish jarayoni. Ya'ni, chakana savdo - bu tovarlarni bozorlarda, do'konlarda, supermarketlarda yoki onlayn-do'konlarda bevosita xaridorlarga sotish faoliyatidir. Chakana savdoning asosiy vazifasi iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Bu biznes faoliyatining muhim turi bo'lib, iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Chakana savdo sohasining rivojlanishi, umuman iqtisodiy o‘sish va barqarorlik uchun muhim omillardan biridir. Bu jarayonda infratuzilma juda katta rol o‘ynaydi. Infratuzilma, o‘z ichiga transport tarmoqlari, kommunikatsiya tizimlari, energiya manbalari, suv ta’minoti va chiqindilarni boshqarish tizimlarini oladi. Infratuzilmaning chakana savdoga ta’siri asosan quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Transport infratuzilmasi;

Yengillik va tezlik: Transport tizimlari, chakana savdo tarmog‘ining samarali ishlashini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Yaxshi rivojlangan yo‘llar, jamoat transporti, logistika tarmoqlari va yetkazib berish xizmati chakana savdoning operativligini oshiradi. Mijozlar tez va qulay ravishda mahsulotlarni xarid qilishlari, yetkazib berishning samarali amalga oshirilishi mumkin bo‘ladi.

Savdo nuqtalari orasidagi aloqalar: Yaxshi transport infratuzilmasi savdo tarmoqlari orasidagi o‘zaro aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Bu esa, chakana savdo do‘konlarining raqobatbardoshligini oshiradi.

2. Kommunikatsiya infratuzilmasi

Internet va texnologiya: Yaxshi ishlov berilgan internet tarmoqlari va aloqa infratuzilmasi onlayn chakana savdoni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Mijozlar o‘z mobil qurilmalari orqali istalgan vaqtda mahsulotlar haqida ma’lumot olishi, buyurtma berishi va to‘lovlarni amalga oshirishi mumkin.

E-kommersiya imkoniyatlari: Telefon, internet va boshqa axborot texnologiyalari chakana savdoni yangi shakllarda, masalan, onlayn do‘konlar va mobil ilovalar orqali rivojlantirish imkonini yaratadi.

3. Energiya infratuzilmasi

Ishlab chiqarish va ta’minot: Energiya resurslari (elektr energiyasi, gaz, issiqlik) chakana savdoning samarali ishlashida, ayniqsa savdo do‘konlarining to‘liq faoliyat ko‘rsatishida zarur. Savdo ob’ektlarining energiya ta’minoti doimiy va uzluksiz bo‘lishi kerak, chunki mahsulotlar saqlash va muzlatish tizimlari energiya manbalariga bog‘liq.

Barqaror rivojlanish: Yashil energiya manbalarining rivojlanishi chakana savdoni ekologik jihatdan yanada barqaror va zamonaviy qilishga yordam beradi.

4. Suv ta’minoti va chiqindilarni boshqarish

Sog‘lom sharoitlar yaratish: Chakana savdo ob’ektlarida toza suv ta’minoti va chiqindilarni samarali boshqarish tizimlari ishlashi kerak. Bu nafaqat mijozlar uchun qulaylik, balki do‘konlarda ishlayotgan xodimlar uchun ham sog‘lom ish sharoitlarini ta’minlaydi.

Ekologik jihatlar: Atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni qayta ishlash tizimlarining rivojlanishi chakana savdoning barqarorligini oshiradi.

5. Moliyaviy infratuzilma

To‘lov tizimlari: Yaxshi rivojlangan to‘lov tizimlari, kredit kartalari, mobil to‘lovlar, va boshqa zamonaviy moliyaviy vositalar orqali chakana savdo osonlashadi. Bu mijozlarga qulaylik yaratadi va savdolarni oshiradi.

Moliyaviy xizmatlar: Moliyaviy infratuzilma, chakana savdo do‘konlariga kredit olish, investitsiyalarni jalb qilish va rentabellikni oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

6. Shahar va qishloq infratuzilmasi

Raqobatbardoshlikni oshirish: Shahar va qishloqlarda infratuzilmaning mustahkam rivojlanishi, chakana savdo tarmoqlarining yangi bozorlarni zabt etishiga imkon yaratadi. Shuningdek, aholining xarid qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Savdo ob’ektlarining joylashuvi: Chakana savdoning muvaffaqiyati, asosan, uning joylashuvi va infratuzilmaning o‘zaro bog‘liqligiga bog‘liq. Yaxshi infratuzilma do‘konlarni aholi punktlariga yaqin joylashtirish imkonini beradi.

7. Qonunchilik va davlat siyosati

Davlat infratuzilmasi: Hukumatning infratuzilma loyihalarini qo‘llab-quvvatlashi, chakana savdoning o‘sishiga yordam beradi. Davlat tomonidan taqdim etilgan soliq imtiyozlari, moliyaviy yordamlar va boshqa qo‘llab-quvvatlashlar chakana savdoning rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Qonuniy normalar: Savdo va tijorat infratuzilmasi uchun qoidalar va tartibga solish, chakana savdolarni xavfsiz va adolatli ishlashini ta’minlaydi.

Xulosa

Xulosa o’rnida shuni takidlash lozim ki , chakana savdo tarmoqlarining raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishi bevosita infratuzilmaning holati va darajasiga chambarchas bog‘liqdir. Transport-logistika tizimlari mahsulotlarning o‘z vaqtida va samarali yetkazib berilishini ta’minlaydi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari esa mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi va raqamli savdo imkoniyatlarini kengaytiradi va samaradorligini oshirad. Moliyaviy infratuzilma savdo jarayonlarini soddalashtirib, to‘lovlar xavfsizligini oshiradi, innovatsion infratuzilmalar esa yangi xizmat va savdo shakllarining joriy etilishiga zamin yaratadi.

Dunyo miqyosida olib borilgan tadqiqotlar, jumladan Michael Porter, David Teece, John Krafcik, va Joseph Schillinglarning ilmiy ishlari infratuzilmaning nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki chakana savdoda strategik ustunlikni ham ta’minlay olishini ko‘rsatadi. Shu bois, chakana savdoni rivojlantirish bo‘yicha siyosat va strategiyalarda infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va zamonaviy logistika tizimlarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasining Qonuni , 29.09.2022 yildagi O’RQ-792-son. Manba: https;//lex.uz/docs/-6213382
2. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press. (Nashrda infratuzilmaning iqtisodiy raqobatbardoshlikka ta’siri, ayniqsa savdo va transport infratuzilmalari kontekstida ko‘rib chiqilgan).
3. Teece, D. J. (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management: Organizing for Innovation and Growth. Oxford: Oxford University Press. (Innovatsion strategiyalar va infratuzilmaning chakana savdoda innovatsiyalarni amalga oshirishdagi o‘rni tahlil qilingan).
4. Krafcik, J. F. (2009). The Second Automobile Revolution: Trajectories of the World Car Makers in the 21st Century. Cambridge, MA: MIT Press. (Transport infratuzilmasining iqtisodiy rivojlanishga va chakana savdoga ta’siri yoritilgan).
5. Merton, R. C., & Scholes, M. S. (1973). The Pricing of Options and Corporate Liabilities. Journal of Political Economy, 81(3), 637–654. (Moliyaviy infratuzilma va uning chakana savdoga ta’siri haqida ilmiy asoslar berilgan).
6. Pillania, R. K. (2010). Retail Management: A Strategic Approach. New Delhi: Biztantra. (Chakana savdo infratuzilmasining zamonaviy shakllari, xususan internet va IT yechimlari asosida tahlil qilingan).
7. Schilling, M. A. (2020). Strategic Management of Technological Innovation (6th ed.). New York: McGraw-Hill Education. (Texnologik infratuzilma, AI, onlayn tizimlar va ularning chakana savdoga ta’siri batafsil yoritilgan).